

Medborgarskap och tillhörighet i migrationens tid – inledande reflektioner

VÅR SAMTID ÄR starkt präglad av världsomspännande mobilitet och komplexa migrationsmönster. Samtidigt blir pro-nationella rörelser allt mer tongivande, delvis som ett svar på denna migration. Pro-nationella rörelser får allt större gehör och blir allt mer synliga, inte bara i offentlig debatt, utan också ute på gator och torg, samt i parlamenten. Trenden kan skönjas i snart sagt hela världen – så även i Sverige. Här åskådliggörs ett spänningsfält mellan å ena sidan gränsöverskridande praktiker och å andra sidan materiella såväl som socialt konstruerade gränser, som i en rad hänseenden påverkar människors möjligheter att röra sig och delta i samhällslivet, på lika villkor. Som gästredaktörer för detta temanummer har vi att samlat sex bidrag av stor sociologisk relevans som ur olika synvinklar belyser och problematiserar detta spänningsfält och på olika sätt exemplifierar migrationsrelaterade fenomen i en svensk kontext.

Internationell migration är sociologiskt relevant genom dess nära koppling till frågor om medborgarskap, tillhörighet till samhällsgemenskapen, rättigheter och skyldigheter, något som har aktualiserats under de senaste två åren, i spåren av den europeiska, så kallade flyktingkrisen. Till skillnad från många andra medlemsstater i EU visade Tyskland och Sverige, åtminstone till en början, en positiv inställning till de syriska flyktingar som flytt från det krigshärjade och ödelagda Syrien. I flyktingkrisens Europa har radikalhögerens politiska dagordning radikaliserats. Under 2015 rapporterades till exempel 45 bränder mot asylboenden runtom i Sverige och många adresser till asylboenden fick hemlighållas för att inte riskera att utsättas för bränder. Samtidigt har radikalhögerens dagordning också normaliserats och trots att stora delar av det civila samhället mobiliserade för att på olika sätt bistå och välkomna de människor som var på flykt så bytte politiken inriktning från metaforer om ”öppna hjärtan” till metaforer om ”systemkollaps”. Skärpta gränskontroller infördes som ett medel för att försvara svensk suveränitet och välfärd. Gränskontrollerna som infördes var tillfälliga, men gäller än idag.

En viktig begreppslik förändring inom det migrationspolitiska området är den som skedde vid mitten av 1970-talet, då mångkulturalismen i Sverige etablerades som politisk doktrin. Denna doktrin hade siktet inställt på att inkludera migranter i den svenska samhällsgemenskapen. I denna doktrin utgjorde *jämlikhet, valfrihet* och *samarverkan* de överordnade principer enligt vilka relationen mellan den svenska staten och de nya samhällsmedlemmarna skulle byggas (Ålund & Schierup 1991). Vid mitten av 1990-talet ersattes mångkulturalism som politisk doktrin med begreppet integra-

tion och nu betonades majoritetssamhällets och migranternas ömsesidiga deltagande i skapandet av ett integrerat, mångkulturellt Sverige (Dahlstedt 2005). I början på 2000-talet försköts återigen fokus i den svenska politiska debatten, med ett skarpare tonläge och en allt starkare betoning av migranter som orsak till allehanda problem. Allt fler krav restes på anpassning av migranterna till det ”moderna” svenska samhället (Schierup & Ålund 2011). Khalid Khayati undersöker närmare detta samtida migrationspolitiska klimat i bidraget *Stigmatisering och rasism i det svenska migrationsamtalet och det diasporiska motståndet*. Här urskiljs två objektifierande och stigmatiserande diskurser – en solidaritetsdiskurs, med fokus på utsatthet, sårbarhet, rättslöshet och mänskliga rättigheter, och en problemdiskurs, med fokus på radikaliserings, islamisering, kriminalitet, säkerhet, gränser, social sammanhållning, ekonomisk börda, systemkollaps, terrorism och social oro. Även om dessa diskurser har olika fokus så reducerar de, tillsammans, människor med utländsk bakgrund till en etnokulturellt och religiöst ”avvikande” kategori, med begränsade möjligheter till aktörskap.

Utvecklingen i Sverige ingår i ett större politiskt mönster. I flera europeiska länder likställs idag mångkulturalismen med försvagandet av ”nationella kärnvärden” och en rad tongivande statschefer har utropat ”mångkulturalismens död” (Dahlstedt & Neergaard 2016). I det nya millenniets Europa och i den rådande politiska samtalsordningen etablerades mer eller mindre ett samförstånd om att ”infödda” vita européer inte länge känner sig riktigt hemma i ”sina hemländer”, på grund av en allt mer påtaglig närvaro av ”annorlunda” etnokulturella och religiösa uttryck, inte minst representerade av migranter med muslimsk bakgrund. I det vita Europa växer sig nostalgien efter det ”förlorade” hemmet allt starkare (Hübinette 2012). Denna nostalgi närms inte minst av mer eller mindre radikala högerpartier, som gör anspråk på att vara det enda kvarvarande politiska alternativet som lyssnar till vita kristna européers oro inför framtiden, tar den på verkligt allvar och ser som sin främsta uppgift att få vita kristna européer att återigen känna sig hemma. Högst upp på dagordningen för dessa politiska krafter står undergrävandet av det ”politiskt korrekta” etablissemang, mångkulturalismen och den ”muslimska invasionen” i Europa (Duvyendak 2011). Detta begreppsliga skifte i Europa påminner i allt väsentligt om den som utspelades i 2016 presidentval i USA, där just de vita amerikanernas oro var en ledstjärna i Donald Trumps presidentvals-kampanj – såväl latinamerikaner som muslimer utmålades som huvudfiender till det amerikanska samhället, dess säkerhet och välfärd.

Dessa diskursiva förskjutningar när det gäller talet om vilka migranter som förtjänar att få stanna i Sverige hör samman med hur olika migrationsregimer är organiserade och vilka migranter som ses som skyddsbehövande i olika regimer. Genom att närmare undersöka medborgarskap som del av ett globalt geopolitiskt system, där relationen mellan individ och stat regleras på ett sätt som gör att somliga inkluderas, medan andra exkluderas, blir det möjligt att belysa hur gränser för tillhörighet till samhällsgemenskapen dras inte bara utåt, gentemot omvärlden, utan också inåt (Anderson 2013). Tre av bidragen i temanumret berör just denna tematik. I bidraget *Medborgarskapets paradoxer: Medborgarskapspositioneringar i berättelser om tillhörighet i migrationens tid* behandlar Magnus Dahlstedt, Andreas Fejes, Maria Olsson, Lina Rahm och Fredrik

Sandberg de positioner som finns att tillgå för individer och grupper av människor som migrerar till och försöker etablera sig i ett Sverige präglad av etnokulturell mångfald. Disa Bergnehr visar i bidraget *Omsorg för dagen och fostran för en framtid: Irakiska mödrars strategier för att skapa tillhörighet i Sverige* hur specifikt irakiska mödrar utvecklar en rad omsorgsstrategier för att återskapa en känsla av tillhörighet i Sverige, för såväl sig själva som sina barn. Men även om det finns många möjligheter att känna tillhörighet så lever vi – trots allt – fortfarande i en värld av nationalstater som har utvecklat bestämda medborgarskaps- och migrationsregimer, som in- och exkluderar människor på en rad olika sätt (Castles 2005). Thomas Wimark och Daniel Hedlund närmar sig i bidraget *Samlevnad som ideologi i migrationslagstiftningen* en typ av migrationsregim, genom att visa på hur homosexualitet har inkluderats i svensk lagstiftning. Med utgångspunkt i en analys av de ideologiska premisser som ligger till grund för denna förändring framhåller de att varje migrationsregim har en avgörande betydelse för migranternas villkor att bosätta sig stadigvarande i en viss nationalstat. Medborgarskaps- och migrationsregimer innebär därför ojämlika tillgångar och möjligheter i termer av välfärd, politisk röst och mobilitet (Shachar 2009).

Även om det – i skrivande stund – är radikala högerpartier som går i bräschen för en explicit, exkluderande politik gentemot främst muslimska migranter, så har denna politiska linje gradvis kommit att normaliseras. Även mer etablerade politiska partier i mitten av det politiska fältet har, runtom i Europa, definierat om sin syn på medborgerliga rättigheter och skyldigheter, där allt skarpare krav har rests på att migranter ska anpassas till majoritetssamhällets normer och värderingar. Även mainstreammedier har börjat anamma tankemönster och retoriska figurer som annars tillhör den politiska repertoaren hos radikala högerpartier – däribland anspråk på att ”lyfta på locket” och artikulera ”obekväma sanningar”, i namn av ”folket”, såsom att migranter medför omfattande problem för samhället i form av kvinnoförtryck, hedersvåld, terrorism samt bördor för de gemensamma välfärds- och trygghetssystemen. I detta sammanhang har kulturella och religiösa skillnader, särskilt i form av muslimska migranter, setts som en orsak till en tilltagande politisk fragmentering och som hindrande social sammanhållning i samhället (Gardell 2015).

I Sverige pågår dessutom en politisk kamp om att ”ta tillbaka” ett förlorat folkhem, som påstås ha varit organiserat på grundval av den etnokulturella homogenitetens princip. Integration ses här inte som ett medel för att motverka ojämlika maktrelationer mellan majoritetssamhället och underordnade migranter, utan snarare som ett medel för att fostra ”de andra” till anpassning, det vill säga inordna ”dem” i den svenska samhällsgemenskapen, men som underordnade (Mulinari 2009; Eliassi 2017). Denna diskurs manar till skärpta krav och hårdare tag gentemot de grupper som definieras som avvikande. Dessa grupper kan fortsätta att pekas ut som sociala problem – som inte motsvarar förväntningarna på att vara en god medborgare – även om de, rent formellt, är medborgare. Därmed har kategorin medborgare grovt sett kommit att delas in i två grupper: de som tillhör eller tillåts tillhöra gemenskapen utan följdfrågor (vita, födda i eller utanför Sverige) och de som kontinuerligt behöver stå till svars angående sitt ursprung och sin tillhörighet till gemenskapen (icke-vita, migrerade eller

inte) (Skey 2011; Eliassi 2016). I Sverige, liksom i andra västeuropeiska länder, finns således en påtaglig etnonationell hierarki när det gäller medborgarskap, tillhörighet och främlingskap (Dumbrava 2015). Detta är något som exemplifieras i Alireza Beh-touis bidrag *"Främlingen" bland svensk "Homo academicus"*, som presenterar resultat av en studie av den svenska högskolevärlden, som bland annat pekar på hur såväl etnicitet som kön formar individers möjligheter att tillhöra samhällsgemenskapen i form av arbete och karriär.

Under det senaste decenniet har det i Sverige förts en omfattande debatt om till- varon i så kallade utanförskapsområden, inte minst till följd av oroligheter som att ungdomar som sätter bilar i brand, går till attack mot poliser och kastar sten på uttryckande räddningsfordon (de los Reyes m.fl. 2014). Dessa områden har beskrivits som annorlunda, inte bara på grund av att de boende är socialt eller etniskt annorlunda, utan på grund av att områdena i sig antas generera ett slags "utanförskapets kultur" bestående av bidragsberoende, alienation, misstro och politisk passivitet. Denna kultur antas ha en självgenererande logik, som när den väl har fått fotfäste har sitt eget liv och riskerar att föras över från människa till människa, generation till generation. Dessa områden framstår härmed som en slags antites till det normala och önskvärda (Dahlstedt 2015). I spåren av dessa oroligheter har tonen i den offentliga debatten gradvis skärpts och krav om nolltolerans och repressiva medel har rests (Mulinari 2015). Migranter, framför allt flyktingar med bakgrund utanför Europa, har – återigen – hamnat i debattens förgrund, som ett ständigt närvarande hot mot den välordnade svenska samhällsgemenskapen, som annorlunda och "utanför". I bidraget *Vidarebo- sättning, Sverigeprogram och föreställningen om den "passiva flyktingen"* påvisar Mehek Muftee motsvarande diskurser om flyktingar inom ramen för det så kallade Sverige- programmet, ett program där en grupp flyktingar som inom ramen för det svenska kvotssystemet erhållit svenskt uppehållstillstånd överförs till vidarebosättning i Sverige. I en analys av hur programmet tillämpas på flyktingar från Eritrea, Somalia och Etiopen framträder en övergripande diskurs om flyktingar som passiva och tärande. I denna diskurs framhålls betydelsen av att flyktingar integreras genom "aktivering", det vill säga genom att flyktingarna görs aktiva, engagerade och ansvarstagande – i linje med rådande medborgarskapsideal.

Historiskt sett har internationell migration och etniska relationer varit en central angelägenhet för sociologin, vilket inte minst visas av att ledande sociologer som W.E.B. du Bois, William Isaac Thomas, Florian Znaniecki och Robert Park samtliga hade internationell migration och etniska relationer som empiriska undersöknings- områden. Sammantaget handlar detta nummer av Sociologisk forskning om hur det runtom i samhället är möjligt att skönja processer som rangordnar människor, skapar ojämlika möjligheter, inkluderar somliga, exkluderar andra, frågor som samtliga hör till sociologins kärnområden. Den röda tråd som förenar de sex bidragen och de recensioner som samlas i detta nummer av Sociologisk forskning är just hur till- hörighet i ett samtida Sverige förhandlas, mellan människor och mellan människor och medborgarskaps- och migrationsregimer, samt hur dessa förhandlingar tar sig uttryck i skilda kontexter, diskurser och vardagliga praktiker. Även om detta num-

mer fokuserar migration och medborgarskap så rör det i grund och botten frågan om hur gemenskapande går till i en svensk kontext och hur den skulle kunna gå till så att alla människor ges jämlika möjligheter att leva inom den svenska nationalstatens gränser såväl som att anamma multipla identiteter och tillhörigheter som går utöver nationalstatens gränser. I den meningen är forskning om medborgarskap och dess relation till migration inte bara aktuell, den utgör dessutom ett viktigt bidrag till sociologins förståelse av samtiden.

Referenser

- Anderson, B (2013) *Us & them? The dangerous politics of immigration control*. Oxford: Oxford. University Press.
- Castles, S. (2005) "Nation and empire: Hierarchies of citizenship in the new global order", *International Politics* 42: 203–224.
- Dahlstedt, M. (2015) "Discourses of employment and inclusion in Sweden", i E. Righard, m.fl. (red.) *Transformation of Scandinavian cities*. Lund: Nordic Academic Press.
- Dahlstedt, M. & A. Neergaard (2016) "Crisis of solidarity? Changing welfare and migration regimes in Sweden", *Critical Sociology* DOI: 10.1177/0896920516675204.
- Dahlstedt, M. (2005) *Reserverad demokrati: Representation i ett mångetniskt Sverige*. Umeå: Boréa.
- de los Reyes, P. m.fl. (2014) 'Bilen brinner, men problemen finns kvar...'. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Dumbrava, C. (2015) "Super-foreigners and sub-citizens: Mapping ethnonational hierarchies of foreignness and citizenship in Europe", *Ethnopolitics* 14(3): 296–310.
- Duvyendak, J. W. (2011) *The politics of home: Belonging and nostalgia in Western Europe and the United States*. New York: Palgrave Macmillan.
- Eliassi, B. (2016) "Statelessness in a world of nation-states: The cases of Kurdish diasporas in Sweden and the UK", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42(9): 1403–1419.
- Eliassi, B. (2017) "Conceptions of immigrant integration and racism among social workers in Sweden", *Journal of Progressive Human Services* 28(1): 6–35.
- Gardell, M. (2015) *Raskrigaren*. Stockholm: Leopard.
- Hübinette, T. (2012) "Words that wound", i K. Loftsdóttir & L. Jensen (red.) *Whiteness and postcolonialism in the Nordic region*. Farnham: Ashgate.
- Mulinari, D. (2009) "'Den andra' familjen: Genus, nation och migration", i J. Fink & Å. Lundqvist (red.) *Välfärd, genus och familj*. Malmö: Liber.
- Mulinari, L. S. (2015) "'Ni är inte välkomna i vårt fina Malmö'", *Sociologisk forskning* 52(4): 321–340.
- Shachar, A. (2009) *The birthright lottery: Citizenship and global inequality*. Cambridge: Harvard University Press.
- Skey, M. (2011) *National belonging and everyday life: The significance of nationhood in an uncertain world*. New York: Palgrave Macmillan.

- Schierup, C. & A. Ålund (2011) "The end of Swedish exceptionalism? Citizenship, neoliberalism and politics of exclusion", *Race & Class* 53(1): 45–64.
- Ålund, A. & C-U. Schierup (1991) *Paradoxes of multiculturalism: Essays on Swedish society*. Aldershot: Avebury.